

“KIRGIZ EPİK TERİMLER SÖZLÜĞÜ-1”

Zeynep AKDENİZ*

Türkçede çok eskiye dayanan, genelde iki dilli olan, sözlükçülük geleneğinin olduğu bilinir. Asında Türkler, VIII. yy.dan itibaren farklı kültür çevrelerinin etkisine girdiklerinden, çeviri faaliyetlerinde bulunmuş ve girdikleri kültür çevrelerini tanıma amacı ile sözlük hazırlama ihtiyacı duymuşlardır. Batı modeli sözlük yapmayı ise, XX. yy.da Şemseddin Sami, “Kâmus-ı Türkî” ile ülkemize getirmiştir.

Türkçe sözlük hazırlamaktaki sorunlar, özellikle sadeleştirme çabalarının gölgesinde kalmıştır. Cumhuriyetten sonraki “Derleme” ve “Tarama” sözlükleri sonucunda elde edilen söz varlığından birçok çalışmada yeterince yararlanılmadığı ve bu çalışmaların da eksik, geride kaldığı göz önüne alınması gereken, önemli bir sorun teşkil etmektedir. Tanzimat’tan sonra, belli bir sistemde kullanılması gereken terimlerimiz parçalanmış, yerine çeşitli ülkelerden aldığımız terimler kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca, belli bir saha araştırmasındaki terimler için elimizin altındaki kaynaklar yok denecek kadar azdır.

Türkiye Türkçesi söz varlığını yetkin bir biçimde değerlendirememek ve sürekli olarak sözlükteki madde başlarının niceliği üzerinde yoğunlaşmak, sözlük hazırlayıcılarının “yöntem” konusuna yeterince eğilmelerini engellemiş; Türkçe Sözlük, içindeki birçok değerlendirme ve örnekleme hatası yüzünden işlevselliğini yitirmiştir. Oysaki sözlüklerde kalıcı olmayı sağlayan “tanımlayıcı, açıklayıcı, doğrulayıcı, önerici, örnekleendirici” yönlerin ağırlıkta oluşudur ve ancak bu şekilde daha doğru sonuç almamız mümkün olacaktır. Öte yandan sözlüğün hazırlanış amacı ve hedef kitlesinin netleştirilememiş olması da önemli bir etkidir.

Türkiye Türkçesi sözlüklerindeki bahsettiğimiz sorunların yanı sıra, Türk Dünyası sözlükçülüğünde de sorunlar söz konusudur. Ancak, mevcut çalışmaların çoğu, Türk Dünyası edebiyatlarının karşılaştırılması, Türkiye Türkçesi’ne aktarılması, lehçelerdeki ya da

ağızlardaki terimlerin tam olarak aktarılması vb. konularda eksik veya -söz yerinde ise- yetersiz kalmaktadır. Bunlara birkaç örnek olarak, “sekiz ciltten oluşan “Tarama Sözlüğü” (1963- 1977), onsekiz ciltten oluşan “Derleme Sözlüğü” (1963–1982), K. K. YUDAHİN’in hazırlanmış olduğu iki ciltten oluşan “Kırgız Sözlüğü” (1945–1948), H. PAASONEN’un hazırlanmış olduğu “Çuvaş Sözlüğü” (1950), Ahmet CAFEROĞLU’nun “Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü”, gösterilebilir¹. Kısacası, herhangi bir Türk lehçesi yahut ağız üzerine (Azerbaycan Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Gaziantep Ağızı, vs.) çalışan bir bilim adamı için yeni çalışmalara ihtiyaç duyması kaçınılmazdır.

Türkçe sözlük konusunda bu tip sorunlar süregelirken, sağlıklı çeviri ve aktarmaları yapabilmek de biz genç araştırmacılar için oldukça büyük bir sorun olmuştur. Bunun yanı sıra, sözlük problemlerinin üzerine, metinlerdeki terim problemlerinin de eklenmesi aktarma ve çevirilerde bizi yanlış yollara sürüklemekte, yanlış bilgiler edinmemize ve de yanlış aktarma yolunda ilerliyor olmamıza neden olmaktadır.

“Sözlük” ve “terim” konusunda problemler yaşadığımız bir zamanda, Kırgız destanları üzerine çalışanlar için, Prof. Dr. Nerin Yayın’ın on iki yıllık bir birikim sonucu oluşturduğu ansiklopedik bir nitelik taşıyan, “Kırgız Epik Destan Terimleri Sözlüğü” bir açığı kapatacaktır. Uzmanlık alanları, “Türk Halk Bilimi (Folklor)”, “Kırgız Destanları”, “Türk Halk Hikâyeleri”, “Destanın Yapısı”, “Türk Halk Hikâyelerinin Yapısı”, “Tekermeler” olan Yayın’ın, alanında bir ilk olan bu çalışmasının, geçtiğimiz günlerde Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları’ndan çıktığı haberini vermek istedik.

Kırgız destan terimleri üzerine bir sözlük hazırlayabilmek için, elbette, belli bir birikim gerekmektedir. Hocamız, daha önce, 2002’de “Kococaş”, 2004 yılında “Ak Möör” ve 2005’te “Kurmanbek” adlı Kırgız destanları

* E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi

üzerine çalışmıştır. Söz konusu sözlük hazırlanırken, şu destanların varyantları kullanılmıştır: “Bağış, (Cusup Mamay varyantı), Mendirman (Şapak Rısmendeyev ve Kayduu varyantı), Coodarbeşim (Oruzbay Urumbetov, Abdikerim Asan, Kalça Surançiyev, Oruzbay Urmambetov varyantları), Sarinci-Bököy (Alımkul Usonbayev, Sulayman Konokbayev varyantları), Ertabıldı (Aktan Tımbekov’un iki varyantı), Manas (W. Radloff, Keneş Yusupov varyantları), Kococaş (Alımkul Usonbayev, Ceenteyev varyantları), Kızcibek(Oskon Çubak varyantı), Ak Möör (Kalık Akiyev varyantı), Kurmanbek (Kalık Akiyev varyantı), Cañıl Mırza (Çorobayev, Musulmankulov varyantları), Kedaykan (Toktogul, Kalık Akiyev varyantları), Seyitbek (Oruzbay Urmambekov varyantı). Zaten, Prof. Dr. Nerin YAYIN, adı geçen eserin önsözünde de, 13 farklı destan ve toplam 20 varyantı üzerinde çalışmış olduğunu belirtmektedir.

Eser, çalışmanın anahtarı niteliğindeki bir “Önsöz” ile başlamakta, “Sözlükte Yer Alan Maddeler” olarak yerini alan asıl bölüm ile devam etmekte ve “Terimler ve Kaynak Eserler” başlığı altında alfabetik olarak sunulmuş, gerek N. Yayın’ın, gerekse hazırlanması sırasında görüşlerinden yararlanmış olan diğer araştırmacıların kullanılan çalışmalarından oluşan bir listenin verilmesi ile son bulmaktadır. Bu listenin sonunda verilmiş olan “Bibliyografya” ile “Üzerinde Çalışılan Destanlar” kısmı, bir çeşit terim ve kaynak listesi görünümündedir.

Toplam 193 maddenin alfabetik olarak yer aldığı bu sözlükte, tespit edilmiş olan her deyim veya terim başlıklar halinde verilmiş ve bazen kelime etimolojileri, bazen farklı Türk boylarındaki söylenişleri, bazen Türkiye Türklerindeki söyleniş, yansıma ve etimolojileri ile zenginleştirilmiştir. Terimin anlamı ise yukarıda bahsettiğimiz destan ve destan varyantlarından verilen örnekler ile desteklenmiştir.

Sözlükteki maddelerin anlamları, gerektiği zaman terim veya deyim ait olduğu kültürel döneme göre ve her dönemle ilgili başlığın altında farklı anlamları tespit edilerek verilmiştir. Örneğin, “Ak” başlığını taşıyan madde, “Ak (beyaz)dan gelen anlamlar”, “Arapça ‘Hakk’tan Gelen Anlamlar”, “Eski Türk Devlet Teşkilatı’nda ‘ak’ mânâsına gelen anlamlandırmalar” olarak üç kısımda incelenmiştir.

Prof. Dr. N. Yayın, bu çalışmasında bazı karanlıkta kalmış noktalara da ışık tutmuş, tartışmalı bazı konulara da yeni bir bakış açısı getirmiştir. Örneğin, N. Yayın’a göre, “muñar”; “sadece suyu olan yer” değil, aslında “dünya ağacı” olarak bilinen mitik ağaçtır.² Yayın, eserin “muñar” maddesinde, çeşitli Türk boylarındaki inanışlardan bahsetmiş ve Kırgız destanlarındaki örnekler ile bu düşüncesini destekleyerek uzun zamandır bilinen bir düşünce, yeni bir bakış açısı ile değerlendirilmiştir.

Sözlüğün “Cay Taş”³ maddesinde ise, Çin kaynaklarından Türk araştırmacılarının düşüncelerine dek birçok kaynak kullanılmış ve kutlu bir taş olan “yada taşı” hakkında verilen esaslı bir bilgi, Kırgız destanlarından verilen örnekler ile desteklenmiştir. Yine, “Bahsı, Baksı, Bakşı”⁴ maddesi de, Oğuzların ozan dedikleri şairler hakkında böyle etraflı bir bilgi sonrasında epik destanlardan örnekler taşımaktadır.

Eserin “Kız Oyunu”⁵ maddesi gibi bazı maddelerinde, sadece epik destanlardaki terimler ile yetinilmemiş, Kırgız gelenekleri, örf ve âdetleri hakkında da bilgilere de yer verilmiştir.

Prof. Dr. Nerin Yayın’ın önsözünde belirttiği üzere, “9–10 cilt olacağı düşünüldüğü bu çalışması”⁶, eserin adından da anlaşılacağı biçimde bu konudaki çalışmaların ilkidir. Sadece bizim değil halk bilimi sahasında çalışan herkesin “sözlük”lere ve “terim”lere fazlaca ihtiyaç duydukları bu zamanda, hocamızın bu konudaki diğer çalışmalarının da, bu sözlükle birlikte kitaplıklarda yer alacağını düşünmekteyiz. Kırgız destanları üzerine çalışacak olanların el kitabı haline geleceğini düşündüğümüz bu çalışma bizce, bu sahada çalışanların ilk başvuru kaynağı olacaktır.

NOTLAR

- ¹ GELİŞİM HACHETT, Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, Gelişim Yay.; ss: 3971, 3972
- ² YAYIN, Nerin; *Kırgız Epik Terimler Sözlüğü*; “Muñar madesi”; Ege Üni. Edb. Fak. Yay:149; İzmir 2008; ss. 370-373
- ³ A.g.e. ss:156168
- ⁴ A.g.e. ss:99-107
- ⁵ A.g.e. ss:302-303
- ⁶ A.g.e. s:xii